

Kalocsai Dóra

A FÉNYŰZÉS JELENTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE

A luxus szimbolikus-rituális szerepe a Habsburgok
18. századi keresztelési és esküvői szertartásaiban

A luxus nehezen megragadható fogalom, ugyanis nemcsak egy térben és időben folytonosan változó, hanem az egyes társadalmi rétegek vonatkozásában is differenciált jelentéssel bíró kategóriáról van szó. Már a Johann Georg Krünitz (1728–1796) által 1773 óta szerkesztett *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft* enciklopédia is utal a definiálás nehezségére, amikor azt írja: „a fényűzés kiváltképpen drága ruhákban, értékes és drága bútorokban (Hausgeräthe), költséges és bőséges ételekben, sok szolgálóban stb. nyilvánul meg; egyúttal, mint minden ilyen szó, relatív fogalmat takar, amely a beszélő körülményeire vonatkozik, vagy azéra, akinek a fényűzéséről szó van.”¹ E tanulmányban magam sem a luxus problematikáját kívánom bemutatni a maga komplexitásában, hanem vizsgálódásaimat a társadalom legfelsőbb rétegeinek a fényűzésére szűkítem. Különösen arra a jelenségre, amelyet a *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* lexikon úgy definiál, hogy „azoknak az előkelő és gazdag embereknek az átlagosnál tekintélyesebb kiadása, akik rangjukhoz és vagyonukhoz illően tudnak élni [...], [akiknek pompakedvelése – K. D.] épületekben, öltözékben, berendezésben, személyzetben és más kényelmességekben, különösen ünnepi eseményeken [nyilvánult meg]”.² Ennek kiegészítésére pedig az *Oekonomische Encyklopädie* definícióját veszem még alapul, amely szerint általánosságban elmondható a luxuscikkekről, hogy „a társasági élet fényes és értékes külsőségei, amelyek révén az ember saját elsőbbségéről alkotott véleményét fejezi ki”.³ Luxus fogalmán tehát olyan javak birtoklását értem, amelyeknek az adott társadalomban nemcsak materiális, hanem komoly presztízserő is volt.

Elemzésem a bécsi udvar és az udvarképes arisztokrácia anyagi kultúrájára, reprezentációs igényeire, ezen belül mindenekelőtt a Habsburg Birodalom állami-dinasztikus rítusainak és ceremóniáinak a pompájára összpontosít. A kora újkorban a dinasztia ceremóniáinak részletes leírását nyomtatványok, röplapok formájában tették közzé és tárták az európai és a birodalmi nyilvánosság elé. Ezekben a

¹ *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirthschaft*: in alphabetischer Ordnung. Bd. CXVI. Hrsg. Johann Georg Krünitz. Berlin 1810. 624. (A tanulmányban szereplő idézetek a szerző fordításai.)

² *Grosses vollständiges Universal-Lexicon der Wissenschaften und Künste*. Bd. XXIX. Hrsg. Johann Heinrich Zedler. Leipzig–Halle 1741. 3.

³ *Oekonomische Encyklopädie* i. m. 624.

tudósításokban a szertartás látványvilágának, külsőségeinek éppen akkora figyelmet szenteltek, mint a rangsorrend bemutatásának, ami a rítust kísérő fényűzés jelentőségére utal. A barokk udvari pompa fénykorában, a 18. század első felében vizsgálom a luxus szimbolikus-rituális szerepét elsősorban VI. Károly császár (ur. 1711–1740) gyermekeinek, a még csecsemőként elhunyt Lipót Jánosnak (1716) és Mária Teréziának (ur. 1740–1780), illetve a későbbi II. Józsefnek (ur. 1765/1780–1790) a keresztelésén, valamint az eseményekhez kapcsolódó asszonyavatási rítusokon keresztül. Vizsgálatom kiterjed a 18. századi Habsburg uralkodók, mindenekelőtt VI. Károly, Mária Terézia és József főherceg esküvői ünnepségeire és azok tárgyi pompájára is. Érdemes összevetni e három menyegzőt, a gyakorlatban ugyanis mindhárom alkalommal a leendő trónörökös házasságkötéséről volt szó, a reprezentáció szintjén mégis eltérő hangsúlyt kaptak ezek az események. Különösen érdekes Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házasságkötése a főhercegnő örökösödési jogi helyzetének kényes volta miatt.

A tanulmányban a szertartásokat övező pompát nem csupán a hatalom és a státus kifejezésére szolgáló eszközként vizsgálom, hanem mélyebb, a rítus kontextusában értelmezendő jelentéstartalmának a felfejtésére is töreksem. Az effajta megközelítések számára az 1970-es évektől kezdődően a történettudomány kulturális fordulata, illetve az antropológia felől érkező impulzusok, az új módszertan és elméletek teremtettek táptalajt. Termékenyítőleg hatott a történeti kutatásra az 1960-as évektől terjedő antropológiai kultúra-fogalom, amely a kultúrát jelképek rendszerének tekintette. E jelképrendszer elemzésére a Clifford Geertz által kidolgozott „sűrű leírás” eljárása a kultúrát szöveggként fogta fel, a jelentések és összefüggések hálózatát pedig a jelek szövegszerű „olvasásával”, értelmezésével igyekezett felfejteni. E tág kultúrafelfogás talaján az 1970–1980-as években radikálisan kiszélesedett a történészek vizsgálódásainak spektruma, ami új módszertani megközelítéseket és a kutatás új tárgyainak, forrásainak a felfedezését eredményezte. Ez nem csupán az alsóbb társadalmi rétegek és a hétköznapi világ felé fordulást jelentette, hanem a korábban is a kutatás homlokterében lévő témák, a politikatörténet és az elit vizsgálatának az újragondolását egyaránt.⁴

A középkor- és kora újkorkutatásban ehhez mindenekelőtt a szimbolikus kommunikáció vizsgálata jelentett inspirációt. Barbara Stollberg-Rilinger szerint ez a kulcsa a kora újkori társadalom és kultúra megértésének, hiszen a társadalmi és politikai rend, a korabeli normarendszer szimbolikus aktusokban manifesztálódott, illetve megerősítése vagy megváltoztatása is jelképes cselekvések révén történt. E kutatási terület fontos

⁴ *Apor Péter*: Történeti antropológia. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2006. 449–450., 457–458., 461–462., 466., 468.; *Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán – Szívós Erika*: Művelődéstörténet, kultúrtörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe i. m. 400–402.

forrását jelentette a kommunikációnak egy dinamikus, cselekvésközpontú felfogását képviselő, új elméleti megközelítés, illetve azok a tágabb definíciós keretek, amelyek már nemcsak a nyelvet, az írott szövegeket, hanem a képi és tárgyi forrásokat, a műalkotásokat is a kommunikációs folyamat közleményeiként értelmezték. A szimbolikus kommunikáció médiumai tehát igen sokfélék lehetnek: a nyelvi, képi, tárgyi eszközökkel vagy komplex cselekvéssorokkal, gesztusokkal kifejezésre juttatott formák bizonyos „hatóerővel” rendelkeztek, performatív erejük révén valódi állapotváltozást idéztek elő a kommunikációs folyamat résztvevőiben. A szimbolikus cselekvés esetében nem egy bizonyos érdek által motivált, célracionális tevékenység a kutatás tárgya, hanem az adott cselekvés értelem- és jelentésteremtő ereje került előtérbe.⁵

Ezzel összefüggésben a történettudományon belül fellendülő rítuskutatás új perspektívákat nyitott a luxus történeti kutatásában. E terület egyik kiemelkedő alakja Barbara Stollberg-Rilinger, akinek kultúranropológiai megközelítése új értelmezési lehetőségekre mutatott rá. Felhívta a figyelmet arra – anélkül, hogy részletesebb elemzésekbe bocsátkozott volna –, hogy a pompát a rítusok értelmezési kereteként, a szimbolikus kommunikáció immanens részeként kell szemlélni.⁶ E felvetést szem előtt tartva írásomban a fényűző tárgyakat a rituális aktusok aktorainak, az adott kulturális rendszeren belül jelentéssel bírót, értelmezhető jeleknek, szimbólumoknak tekintem. A bécsi udvar keresztelési és házasságkötési szertartásainak elemzésénél tehát azt az antropológiai kultúrafogalmat veszem alapul, amely a kultúrát olyan jelképek rendszerének tekinti, amelyek segítségével az emberek a környező világot értelmezik.

A rítus lényege ugyanis annak előadásában rejlik, külsőségei az előadás immanens részének tekintendők, az üzenete pedig mélyen az európai kultúrkörbe ágyazott szimbólumok és asszociációk értelmezése révén fejthető fel. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy e jelképek többféle jelentéssel bírtak, így mindig az adott szertartás kontextusában értelmezendők. A kora újkori társadalom az őket körülvevő világ jelenségeit alapvetően jelekként, szimbólumokként értelmezte, ennél fogva rendkívül érzékeny volt az expresszív-rituális kommunikáció megnyilvánulásaira. A rítusok során használt luxuscikkek így komplex mondanivalót is közvetíthettek, s nemcsak a hatalom és a vagyon tényének a mutatói voltak. Éppen ellenkezőleg: demonstratív-rituális cselekvésekkel kommunikálták a jelenlévők társadalmi állását, jogait és kötelezettségeit, ennél fogva a különféle érték- és pozícióváltozások is lecsapódtak bennük.⁷

⁵ *Barbara Stollberg-Rilinger*: Symbolische Kommunikation in der Vormoderne: Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven. Zeitschrift für Historische Forschung 31. (2004) 490–506.

⁶ *Uő*: Rituale. In: Historische Einführungen. Bd. XVI. Hrsg. Frank Bösch et al. Frankfurt am Main 2013. 11–14., 88., 134.

⁷ *Uő*: Symbolische Kommunikation i. m. 490–492. 494., 496–498.; *Uő*: Rituale i. m. 11–14., 88., 134.

Elemzésemben megvizsgálom, hogy a különféle ékkövek, nemesfémek és textíliák milyen jelentéssel és jelentőséggel bírtak a bécsi udvar kiemelt reprezentációs alkalmaknak számító esküvői és keresztelési szertartásaiban. Milyen szimbolikus jelentést tulajdonított az efféle fényűző tárgyakkal a korabeli felfogás? Milyen üzenetértékkel bírtak az adott rítus kontextusában? A szertartások kellékeiben eszközölt változások háttérben milyen érték- és pozícióváltozások állhattak? Mennyiben egyezett az ékkövek és nemesfémek alkalmazási módja más európai udvarok gyakorlatával? Robert Darnton szerint a jelképes és nem jelképes cselekvés közötti különbség felismerése a kulcs a kommunikáció és a kultúra megértéséhez.⁸ Felvetése nyomán haladva azt remélem, hogy a díszítés aktusának, az ékkövek megválasztásának tudatos szimbólumhasználatként való vizsgálata nemcsak az adott szertartások értelmezését segíti, hanem közelebb visz a kora újkori szimbolikus kommunikáció és kultúra megismeréséhez is.

A fényűzés szimbolikus-rituális szerepe a Habsburg császári udvarban

A fényűzésnek kardinális szerepe volt a császári udvarban. Egy uralkodó méltósága szimbolikusban abban a tárgyi pompában is kifejeződött, amely körülvette. Így átértelmeződött a fejedelem környezete: rezidenciái, ceremóniatermei, a templomok, a főurak kastélyai, amelyekben ő megjelent, sőt akár a város utcái is az uralkodói reprezentáció színhelyeivé válhattak. Ezeken a helyszíneken a pompa teremtette meg azt a keretet, amelyben a fejedelem és udvartartása megjelenhetett, azt a kontextust, amelyben az uralkodói méltóságot értelmezni kellett. A materiális luxus fragmentálta a teret, kiemelte belőle az uralkodó környezetét, és olyan jelentőséggel ruházta fel, amellyel addig nem rendelkezett: szakralizálta azt. A fényűzés az uralkodó és az udvar presztízstől elválaszthatatlan volt, nélküle a fejedelmi tekintély devalválódott volna.⁹

A dinasztia rítusait és ceremóniáit (királykoronázás, hódolatnyilvánítás, az uralkodó esküvője, a trónörökös születése stb.) minden esetben a fizikai tér átalakítása kísérte. Ilyen alkalmakkor a materiális luxus időlegesen átlényegítette azt a teret, amelyben az adott esemény- vagy cselekvéssor lejátszódott, és kialakította az uralkodói fenség szféráját. Barbara Stollberg-Rilinger a rítust standardizált, szimbolikus cselekvéssorként definiálja, amely performatív ereje révén valamilyen állapotváltozást idéz elő a résztvevőkben, vagy valamilyen kötelezettséget ró rájuk. Hatóereje

⁸ Robert Darnton: Történelem és antropológia. In: Történeti antropológia. Szerk. Sebők Marcell. Bp. 2000. 94.

⁹ Barbara Stollberg-Rilinger: Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie. München 2017. 365–366.

ennélfogva a pontos végrehajtás mellett a résztvevők fizikai jelenlétén alapul. Demonstratív cselekvés lévén a rítus a köznapi minőség fölé emelkedik, megkülönböztetett jelentőségét többnyire a résztvevők ruházatával, ünnepi beszédformulák alkalmazásával, az aktus kezdetét és zárását jelző vizuális és akusztikai jelek alkalmazásával jelzik. A rítusokat gyakran a látványos materiális luxus emeli ki esztétikailag a „mindennapiból”, ezáltal pedig újfajta minőséggel, többlettartalommal ruházta fel nemcsak a cselekvéssorokat, hanem a teret is, amelyben azok lezajlanak.¹⁰

A főhercegek és főhercegnők születése vagy házasságkötése nemcsak az uralkodóház családi ünnepe volt, hanem állami esemény is, amely kiemelt reprezentációs alkalmként számot tarthatott az európai nyilvánosság érdeklődésére.¹¹ Ezek egyszerre voltak dinasztikus és állami ünnepek, ami az uralkodás személyes jellegéből és az állam intézményesülésének hiányából (Institutionalisierungsdefizit) fakadt. Johannes Burkhardt a kora újkori állam alapvető jellemzőjeként említi az államépítés folyamatának befejezetlenségét, ami azt eredményezte, hogy a modern intézményrendszert az uralkodóház helyettesítette, az tartotta össze az államkonglomerátumot: dinasztia és állam ennélfogva elválaszthatatlan egységet alkotott.¹² Az Isten kegyelméből gyakorolt személyes uralom olyan legitimációs elv volt, amely a birodalom és az uralkodóház viszonyának az ideológiai alapját adta. Ez a felfogás tükröződött a királykoronázás, a hűbérbe való beiktatás és a hódolatnyilvánítás szakrális jellegében is. A középkorban és a kora újkorban ebből adódóan az uralkodói reprezentációnak lényegi részét alkották az egyházi szertartások. Számos állami, udvari és dinasztikus ceremónia (mint a főhercegek és főhercegnők születése, keresztelése, házasságkötése) összefonódott az egyházi ünnepekkel: az egyházi és a világi szertartások együttese a dinasztia és a társadalmi vezető réteg szakrális és szimbolikus-hatalmi legitimációját jelképezte.¹³

A keresztelések pompája

A reprezentatív események sorában különösen nagy hangsúlyt kapott a dinasztia kontinuitását biztosító trónörökös születése, illetve az ezt kísérő ünnepek. Egyszerre volt ez dinasztikus-állami és egyházi ünnep, hiszen a trónörökös születésének megkérdőjelezhetetlen jelentősége volt, vallásos jellege a keresztelés

¹⁰ *Uő*: Rituale i. m. 9–14.

¹¹ *Kökényesi Zsolt*: A magyar arisztokrácia integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE. Bp. 2016. 100.

¹² *Johannes Burkhardt*: Der mehr als Dreißigjährige Krieg – Theorie des Staatsbildungskrieges. In: Handbuch Kriegstheorien. Hrsg. Thomas Jäger – Rasmus Beckmann. Wiesbaden 2011. 335–336., 340–342., 346.

¹³ *Elisabeth Kovács*: Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 32. (1979) 111–112., 119–120.

szertartása, illetve a gyermekáldáshoz kapcsolódó egyházi rítusok miatt nyilvánvaló. Az államépítés befejezetlenségéből és a személyes uralom szakrális jellegéből adódóan nem váltak el egymástól az állami, dinasztikus és egyházi szertartások, amit jól példáznak a trónörökös születését kísérő ünnepek és ceremóniák is.¹⁴ Egészen Mária Terézia uralkodásáig maga a szülés is korlátozott nyilvánosság előtt zajlott, a főudvarmesternő és más udvari arisztokrata asszonyok jelen lehettek. Gerard van Swieten¹⁵ azonban egészségügyi okokból hamar véget vetett ennek a gyakorlatnak is, és kizárólag egy bába közreműködését engedélyezte a szülésnél.¹⁶ A főhercegek és főhercegnők születéséről értesítették a szövetséges európai udvarokat, azok pedig drága diplomáciai ajándékokat küldtek az újszülött és az anya számára. Az elsőszülött trónörökös világra jötté alkalmából a katolikus udvarokba a pápa hagyományosan egy aranyozott fonállal átszőtt, brokátból készült, gazdagon hímzett, gyöngyberakásos pelenkát, úgynevezett *fasciet* ajándékozott.¹⁷

A keresztelésnek, amelyet a főhercegek és főhercegnők esetében a pápai nuncius végzett, komoly reprezentációs jelentősége volt. A ceremóniára a Hofburg lovagtermében (Ritterstube) került sor, az esemény alkalmából a helyiség falait arany-, ezüst- és selyemszövéses damaszttapétával díszítették, a mennyezetről kristálycsillárok lógtak. Az oltárt arany baldachin alatt állították fel, valamint egy nagy ezüstkeresztet és hat ezüstgyertyát, illetve számos értékes ereklyét helyeztek rá.¹⁸ Tradicionálisan öt cseppet hintettek a Jordán folyó vizéből a Habsburgok drágakövekkel kirakott arany keresztelőmedencéjébe, ezzel is utalva a dinasztia szakralitására. A Schatzkammerben egy egész üveggel őriztek a rendkívüli értéknek számító folyóvízből. Ezenfelül olyan értékes ereklyéket vonultattak fel a szertartás során, mint az állítólag Krisztus keresztjéből származó szeg, a koszorújából való tövis és a Szent Vér. Az oltár jobbán egy aranyszegélyű, vörös bársonyterítővel fedett asztal állt, tetején egy arannyal szegélyezett vörös bársony párnával, amelyre az újszülöttet fektették. Az oltárral szemben felállított térdeplőkön (Bethstuhl) a családtagok foglaltak helyet: 1717-ben, Mária Terézia keresztelésekor aranyozott imaszámlyon VI. Károly császár és az özvegy Vilma Amália császárné (1673–1742), illetve mögöttük aranyszegélyes vörös bársonnyal fedett térdeplőkön a Habsburg főhercegnők. József főherceg 1741. évi

¹⁴ Kökényesi Zs.: A magyar arisztokraták integrációja i. m. 100., 166–167.; Stollberg-Rilinger, B.: Maria Theresia i. m. 9.

¹⁵ Gerard van Swieten (1700–1772) holland származású orvosprofesszor, aki Mária Terézia hívására érkezett Bécsbe, és lett az uralkodói család orvosa.

¹⁶ Angela Stöckelle: Taufzeremoniell und politische Patenschaften am Kaiserhof. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 90. (1982) 4. sz. 274.

¹⁷ Stollberg-Rilinger, B.: Maria Theresia i. m. 10–11., 301–306.

¹⁸ VI. Károly gyermekeinek keresztelésénél minden esetben kiállították az ereklyéket, ezzel a tradícióval azonban Mária Terézia szakított: Mária Krisztina főhercegnő 1742. évi keresztelőjén már egyáltalán nem jelentek meg. (Stöckelle, A.: Taufzeremoniell i. m. 284.)

keresztelőjén a német–római császári rang hiányában már nem jelent meg a tiszta arany imzszámoly, Lotaringiai Ferenc (ur. 1745–1765) és a főhercegnők térdeplője csupán aranyzegélyes vörös bársonnyal volt bevonva.¹⁹ A keresztelőkön az édesanyák hivatalosan nem vettek részt, ők csupán a gyermekágyi időszakot lezáró egyházkezelés szertartását követően jelenhettek meg először a nyilvánosság előtt.²⁰

VI. Károly és Erzsébet Krisztina (1691–1750) első gyermekének, Lipót Jánosnak a keresztelésekor – hagyományteremtő jelleggel – rögtön sor került arra is, hogy a főherceget az Aranygyapjas Rendbe fölvegyék. Korábban ez nem volt szokás az osztrák Habsburgoknál, bevezetését a spanyol örökösödési háború után a lovagrend kettéválása indokolta, s az új gyakorlat az osztrák ág presztízsét kívánta emelni.²¹ Lipót János 1716. évi, illetve József főherceg 1741. évi keresztelésénél tehát már megjelentek az Aranygyapjas Rend jelvényei, az arany rendlánc és a kard is, amelyet egy, az olártól jobbra elhelyezett, vörös bársonnyal fedett asztalon ugyanolyan vörös bársony párnára helyeztek, mint a csecsemő főhercegeket.²² A szertartás során az újszülöttet patyolat keresztelő kabátba öltöztették, majd lenvászon pelenkába (*Windeltücherl-bänder*) pólyálták. Mária Terézia gyermekeinek gyöngyberakásos keresztelőgarnitúrája, amelyhez egy nagyobb és egy kisebb gyöngyhímzéses, arany- és ezüstszálakkal átszőtt takaró is tartozott, 1757-ből származik és Bécsben, a Hofburg Schatzkammerjében ma is megtekinthető. A hímzőmunka egy részét a császárné sajátkezüleg végezte.²³ A pápa által küldött *fascie* kizárólag reprezentációs célokat szolgált, azt nem viselte az újszülött, hanem az audienciateremben (*Audienzzimmer*) állították ki. Ez a pápai ajándék 1741-ben, József főherceg születésekor elmaradt, ami az osztrák örökösödési háború kitörésével és XIV. Benedek pápa (1740–1758) franciabarát politikai orientációjával magyarázható. Átadására és a pápai gratulációra csak 1746-ban került sor, amikor a főherceg már öt éves volt.²⁴

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Hausarchiv (a továbbiakban: HausA) Familienakten, Kt. 18. Konv. 17. Beschreibung der Taufe Erzherzogs Josef, fol. 96–100.; Beschreibung der am 3. Maji 1717, glücklich geschehenen Entbindung Ihrer Majestät der Regierenden Römischen Kayserin und darauf in der Kayserl. Burg zu Wien prächtigst vollbrachten Tauff-Ceremonien der Durchleuchtigsten Erz-Herzogin zu Oesterreich und Infantin Maria Theresia Walburga Amalia Christina. In: Antonio Fabro: Europäischer Staats-Canzley. XXIX. Frankfurt–Leipzig 1717. 590–591.; Beschreibung Deren In der Königl. Burg zu Wien den 13. Martii 1741 prächtig vollbrachten Tauf-Ceremonien Des neu-geborenen Durchlgsten Königl. Prinzen zu Hungarn und Böhem Erz-Herzogen zu Oesterreich Josephi Benedicti. Wien 1741. 96–97., 100.

²⁰ *Stöckelle, A.*: Taufzeremoniell i. m. 276.

²¹ *Kökényesi Zs.*: A magyar arisztokraták integrációja i. m. 166–168.

²² ÖStA HHStA HausA Hofakten des Ministeriums des Inneren Kt. 3. Konv. 10. Akten betreffend die Geburt und Taufe des Erzherzogs Leopold, fol. 3., ÖStA HHStA HausA Familienakten, Kt. 18. Konv. 17. Beschreibung der Taufe Erzherzogs Josef, fol. 96–100.

²³ *Stöckelle, A.*: Taufzeremoniell i. m. 285.

²⁴ Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776: 1745–1749. II. Hrsg. Rudolf Khevenhüller-Metsch – Hanns Schlitter. Wien–Leipzig 1908. 419., *Stollberg-Rilinger, B.*: Maria Theresia i. m. 301–306.

A keresztelés egyfelől a keresztényi közösségbe, másfelől pedig a társadalomba való bevezetés aktusa volt.²⁵ Ez a kettősség visszatükröződött a keresztelés rítusát kísérő tárgyi pompában is. Visszatérő motívum volt az aranszegély és a vörös bársony, amelyek minden bizonnyal az uralom attribútumait jelenítették meg. Az arany egyértelmű hatalmi jelkép, a felsőbbség, a dicsőség, az uralkodás szimbóluma, a világi gazdagság, fényűzés és a bőség kifejezője. Ezt erősíti a vörös szín és a bársony is, amelyeket külön-külön is a fenséggel, a királyi minőséggel azonosítottak. Egy ettől különböző értelmezésre enged viszont következtetni a keresztelőgarnitúrák gyöngydíszítéses arany-ezüst anyaga, amely nagyobb összhangban állt a vallásos rítussal.²⁶ Az arany ebben a kontextusban nem hatalmi szimbólumként volt jelen, hanem a világosság, a sugárzó fény, azaz a Nap és Krisztus jelképeként, az ezüst pedig a Holdra és Szűz Máriára utalhatott.²⁷ Az arany-ezüst díszítés ugyanakkor a születés motívumával összefüggésben jelképezhette a férfi és női princípiumot is: „az arany a férfi és az ezüst az asszony, amaz a királyt, ez a királynőt jelöli és nevezi meg a Hold égi jelével” – írta Jakob Strahmern.²⁸

Az arany-ezüst motívum nemcsak a bécsi udvarban számított a keresztelesek visszatérő elemének: XIV. Lajos francia király (ur. 1643–1715) második fiának, a még csecsemőként elhunyt Lajos Ferenc hercegnek az 1672. évi keresztelőjén például arany- és ezüstdíszítéssel ékesítették a faliszőnyegeket és a függönytartókat, az asztalokra pedig ezüsből és aranyból készült díszeket helyeztek. Másként jelent meg azonban a Bourbonok rítusaiban az uralom jelképisége, esetükben ugyanis az aranszövéses vörös bársony helyett a Bourbon-címert idéző kék bársonyra hímzett arany liliomok jelenítették meg a világi hatalom attribútumait.²⁹ A vöröshöz hasonlóan a középkortól kezdve a kék színt is a fenséggel, a királyi minőséggel azonosították, a francia udvarban például a 13. századtól a kék növekvő népszerűsége miatt visszaszorult a vörös használata.³⁰ Szakrális jelentősége miatt a kék a világi uralkodók színeként a hatalom égi eredetére is utalhatott.³¹

²⁵ *Stollberg-Rilinger, B.*: *Rituale* i. m. 62.

²⁶ Metzler Lexikon literarischer Symbole. Hrsg. Günter Butzer – Joachim Jacob. Stuttgart–Weimar 2012. 158–159.; *Pál József – Újvári Edit*: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Bp. 2001. Arany szócikk.

²⁷ *Pál J. – Újvári E.*: *Szimbólumtár* i. m. Arany, ezüst szócikk.

²⁸ *Jakob Strahmern*: *Natur-gemäßer Beweis von Gold u[nd] Silber, als der höchste Zweck aller Menschen, sonderlich der Chemicorum, wie solches von Gott in die Natur, von Menschen insgemein auf allerhand Art und Weise, von Chemicis aber durch Kunst erlangt wird, durch 80 meist unterirdischen Subjecten entworfen*. Leipzig 1723. 21.

²⁹ *Johann Christian Lünig*: *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum, oder historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien, welche so wohl an europäischen Höfen, als auch sonsten bey vielen illustren Fällen beobachtet worden II*. Leipzig 1720. 514–515.

³⁰ *Christiane Wanzeck*: *Zur Etymologie lexikalisierter Farbwortverbindungen. Untersuchungen anhand der Farben Rot, Gelb, Grün und Blau*. Amsterdam–New York 2003. 131–132.

³¹ *Pál J. – Újvári E.*: *Szimbólumtár* i. m. Kék szócikk.

A Habsburgok keresztelőgarnitúrája, valamint a pápa által küldött *fascie* gyöngy-díszei a fogantatás és a szülés szimbólumaiként értelmezhetőek, a gyöngy ugyanis Krisztus születésének jelképe a keresztény kultúrkörben.³² Az igazgyöngy keletkezésének korabeli, meseszerű eredetmítosza ugyancsak Krisztus fogantatását idézi: egyesek úgy tartották, hogy a kagylók a vízfelszínre emelkedve magukba fogadják az égi harmatot, majd így megtermékenyülve visszasüllyednek a vízfenékre, ahol a gyöngy növekszik bennük.³³ Az igazgyöngynek az egyházi rítussal való szoros kapcsolatára utal az a körülmény is, hogy más európai udvarok keresztelői szertartásaiban is visszatérő motívumnak számított a gyöngydíszítés. IV. Fülöp spanyol király (ur. 1621–1665) és második felesége, Habsburg Mária Anna (1634–1696) első fiának, a fiatalon elhunyt Fülöp Proszperó spanyol infánsnak (1657–1661) az 1658. évi keresztelőjén, illetve harmadik, egyetlen felnőttkort is megért fiuk, a későbbi II. Károly (ur. 1665–1700) 1661. évi keresztelőjén például az újszülött trónörökös fényűző gyaloghintóját kísérő infánsnők és udvarhölgyek ruháját gyémántok és gyöngyékszerek ékesítették. Az 1658. évi szertartás alkalmával IV. Fülöp öltözékét kimagasló pompa jellemezte: egy 200 ezer gulden értékű gyémánt kalapzsinórt, egy 600 ezer gulden értékű gyémántot, valamint öltözékének megkoronázásaként „mind közül a legnagyobb és legtökéletesebb”³⁴ igazgyöngyöt viselte, amelynek értékét kétmillió guldenre becsülték. A későbbi II. Frigyes Ágost szász választófejedelem, illetve III. Ágost néven lengyel király (ur. 1733–1763) 1696. évi keresztelőjekor a szószerket és az ornátust igazgyöngyökkel ékesítették, a drezdai várkapolna falait pedig arany- és ezüsthímzéssel díszített vörös bársonnyal fedték.³⁵

Az ékkövek korabeli értelmezései

Ahogy a fenti példák is szemléltetik, a materiális pompa nem csupán a hatalom és a vagyon demonstrálására szolgált, hanem a rítus szerves része volt. Jelentőségét az is mutatja, hogy legalább akkora hangsúlyt kapott a keresztelésekről szóló leírásokban, mint maga a ceremóniális rend. Felmerülhet a kérdés, hogy a szertartás során megjelenő tárgyak alkalmazása tudatos volt-e, vagy mindössze egy eredetileg szimbolikus jelentéssel bíró, később viszont csupán (a hagyománynak köszönhetően) az adott rítus szokásos külső formájaként állandósult díszítésről van szó. Elképzelhető, hogy bizonyos esetekben a rítus során felhasznált különféle

³² Metzler Lexikon i. m. 318–319.; Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Gyöngy szócikk.

³³ Der aufrichtige Jubelirer oder vollkommene Anweisung, alle Arten Edelgesteine, Diamanten und Perlen recht zu erkennen, ihren wahren Werth zu schätzen, die rechte Art sie zu schneiden gezeiget, und allen dabey vorfallenden Betrug entdecken zu lernen. Frankfurt am Main 1729. 52.

³⁴ Lünig, J. C.: Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum i. m. 511.

³⁵ Uo. 511–512., 518.

drágakövek és nemesfémek eredeti szimbolikus jelentése már elhalványult, azokat csupán a szertartás állandósult kellékeiként alkalmazták. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy az általam vizsgált rítusokban nem volt jellemző az „alkalomhoz illő” drágakövek szokásszerű használata. Éppen ellenkezőleg, a különféle luxuscikkek gondos, koncepciózus alkalmazása tűnik valószínűbbnek: a ceremóniák leírásaiból kitűnik ugyanis, hogy a rítus szereplőivel és jelentéstartalmával együtt változtak a díszítéshez használt drágakövek, nemesfémek és textíliák is. A későbbiekben mindenekelőtt a Mária Teréziához kötődő rítusokon keresztül igyekszem érzékeltetni a luxuscikkek használatának ezen „dinamikáját”, a nőági örökösödés körüli bonyodalmak következtében ugyanis előtérbe került és jól megragadhatóvá vált a fényűző tárgyaknak a szimbolikus kommunikációban betöltött szerepe.

Meglátásom szerint a fényűző tárgyak – azon túl, hogy kijelölték a rítus terét – a nekik tulajdonított jelentéstartalomnak megfelelően a szimbolikus kommunikáció immanens részeiként funkcionáltak, ennél fogva önmagukon túlmutató jelentőséggel bírtak. A szertartások során az ékkövek következetes használata ugyancsak tudatosságra utal, amit a korabeli források is megerősítenek: „ha a drágaköveket csak a csillogás fokozására választották volna az Új Jeruzsálem falainak alapján, Jel. 21:19., akkor Isten minden más kő előtt gyémántokat választott volna”³⁶ – írja a drágakövek tulajdonságait és felhasználási módjait tárgyaló, *Der aufrichtige Jubelirer...* című munka szerzője, valamint hozzáfűzi, hogy „nem hiába végezte el Isten a drágakövek kiválasztását és írta maga elő, 2Móz. 28:17., közülük melyiket kell Áron főpapjainak hosenjébe belefoglalni és behelyezni; azonfelül, ha az effélék csupán dísznek lettek volna, hogy színükkel a főpapi ruhát ékesítsék, akkor a krizolit, krizopráz és jácint jobban csillogtak volna, szárdiusz, lynkurium, achát, jáspis vagy mások.”³⁷ E sorokból kitűnik, hogy az ékkövek koncepciózus és differenciált alkalmazása egészen magától értetődőnek számított a korszakban. Az egyes ékköveknek egyedi hatóerőt tulajdonítottak, amelyet egyfelől azok természetes tulajdonságaiból, másfelől a Bibliában való említésükből vezettek le. Az általános vélekedés szerint a különféle drágakövek Isten által meghatározott célra teremtettek, ennél fogva pedig sajátos jellemvonásokkal és erővel bírtak.³⁸

Többen egyenesen az égi szférához kötötték az ékköveket, titkos igazságok, isteni kinyilatkoztatások hordozóiként tekintettek rájuk, hiszen „a Szentírásban egynéhány fontos dolog képszerűen van megmutatva nekünk a drágakövek

³⁶ Der aufrichtige Jubelirer i. m. 10–11.

³⁷ Uo. 10.

³⁸ Uo. 11–12.; *Thomas Nicols*: Edelgestein – Büchlein oder Beschreibung der Edelgesteine: derer Gestalt, Kräfte und Tugenden, Eigenschaften, Preis und Werth; samt Beygefügeten Warnungen für Betrug an alle diejenigen, so mit Edel-Gesteinen handeln und umgehen. Hamburg 1675. 6.

mintaképein és alakjain”.³⁹ Úgy vélték, hogy az ékkövek „olyan nagy kiválósággal, tisztasággal, világossággal és fényességgel vannak megáldva, hogy igen megfelelőek az égi dolgok bemutatására”.⁴⁰ Thomas Nicols, az *Edelgestein – Büchlein oder Beschreibung der Edelgesteine...* című könyv szerzője szerint a hittudósokat gyakran oktatták a drágakövek ismeretére, hogy azáltal a vallásos ismeretekhez jussanak közelebb.⁴¹ Az ékkövek a korabeli felfogás szerint tehát üzenetértékkel, meghatározott jelentéssel bírtak, amelyek minden bizonnyal kiválóan alkalmasak voltak arra is, hogy a hatalom és a vagyon demonstrálásán túl a rituális aktusok során komplex mondanivalót közvetítsenek, értékrendet, hierarchiát, társadalmi hovatartozást fejezzenek ki. Az ékkövek és nemesfémek a különféle kelmékkel és ruházatokkal egyetemben önálló jelképiséggel bírtak, ezáltal a szimbolikus kommunikáció saját jelentéssel bíró aktorainak tekinthetők.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a 18. század második felétől egyre inkább, a 19. században pedig már végképp a természettudományos érdeklődés vált uralkodóvá az ékkövekről és nemesfémekről szóló értekezésekben. Johann Caspar *Neues und wohl eingerichtetes Mineral- und Bergwercks-Lexicon...* (Chemnitz 1743.) című könyve például már a 18. század második felének modernebb felfogását tükrözi, a műben már nem esik szó az ékköveknek tulajdonított különleges erőről, és bibliai párhuzamokat sem említ. Karl Emil Kluge *Handbuch der Edelsteinkunde für Mineralogen, Steinschneider und Juweliere* (Leipzig 1860.) című művében pedig a mélyebb, szimbolikus jelentések és a csodás hatóerő tárgyalását már teljes mértékben felváltották a drágakövek kidolgozásának, csiszolásának módjait tárgyaló, valamint a lelőhelyekről írt ismertetések.

A kora újkori felfogás ezzel szemben még igen összetett és sokrétű jelentéstartalmakat társított a drágakövekhez, szimbólumokként tekintett rájuk, ennél fogva azok mindig az adott rítus kontextusában értelmezendők, a szertartás többi elemétől nem választhatók el, azokkal egységben kell vizsgálni őket. Mindez természetesen a szimbólumokra általában is igaz: a rituális cselekvéssor minden egyes eleme egy szimbolikus kódrendszer részeként különös jelentőséggel bírt. Az aktus során minden gesztusnak, kelléknek, a résztvevők ruházatának, az ünnepi beszédformulák alkalmazásának éppúgy speciális üzenetértéke volt, mint a szertartást övező pompának. A rítushoz kötődő luxuscikkek és fényűző tárgyak tehát jól láthatóan nem pusztán díszletként funkcionáltak, hanem a szimbolikus jelrendszer integráns részeként, melyek az adott közösség számára dekódolható jelentéssel, valamint asszociációkon alapuló többletjelentéssel

³⁹ Nicols, T.: Edelgestein i. m. 6.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

bírtak. Mindez nem jelenti azonban azt, hogy a különböző jelentéstartalmakat a közönség minden egyes tagja ugyanúgy értelmezte, sőt még csak azt sem, hogy az összes szemlélő értelmezni tudta. A befogadás a szemlélő társadalmi állásától, műveltségétől, etnikai, vallási és kulturális hovatartozásától függően különböző értelmezési síkokon zajlott.⁴²

A rituális aktus ennél fogva mindvégig többértelmű és (látszólagos változatlansága ellenére is) alakítható maradt, ami egy sajátos belső dinamikát kölcsönözött a szertartásnak. Fontos megjegyezni, hogy a többértelműség a szimbolikus jelentésre vonatkozik, a performatív hatóerő (a rítus érvényes végrehajtása esetén) mindig egyértelmű marad. A demonstratív-rituális cselekvések így elvben alkalmasak voltak a résztvevők társadalmi állásának, jogainak, kötelezettségeinek, valamint a velük kapcsolatos státuszváltozásoknak a kommunikálására is.⁴³ Éppen a szertartás alakíthatósága, formálhatósága tette alkalmassá a rítust arra, hogy például a keresztelők alkalmával a díszlet idomuljon a születendő gyermek neméhez és rangjához, vagy az esküvő fényűző külsőségeivel is reflektáljon a nász pár társadalmi állására, esetleg az örökösödési rendben elfoglalt helyére.

Elviekben tehát a szertartást övező materiális luxus alkalmas volt arra, hogy közvetett módon komplex üzeneteket közvetítsen a résztvevők szociális hierarchiában elfoglalt helyéről, illetve annak változásairól. Nehéz volna azonban megmondani, hogy a rítus közönsége számára mennyire volt mindez értelmezhető. Annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy Mária Terézia statusának kényes volta tükröződött a szertartások pompájában, a tárgyak gondos megválasztásában, így a főhercegnőhöz kapcsolódó rítusok közül elsősorban azokra koncentráltam, amelyek megelőzték az 1741. évi magyarországi koronázását, illetve amelyek esetében még bizonytalan volt örökösödésének helyzete: a főhercegnő esküvője és a József főherceg születése utáni avatási szertartása.

Az egyházkeelés szertartásának luxusa

A szüléshez kapcsolódott az úgynevezett avatás (*Hervorsegung*) vagy egyházkeelés szertartása is, amely rituális „megtisztulást”, feloldást jelentett a gyermekágyi idején érvényes tilalmak alól. A szülést követő hat héten át tartó gyermekágyi időszak után az anya ekkor jelenhetett meg először a nyilvánosság előtt.⁴⁴ Az avatás rítusa a bécsi Ágoston-rendi templomban (*Augustinerkirche*) zajlott, ahová a Hofburgból ünnepi körmenetben vonult a királynő az újszülöttelel együtt. A szertartás előkészítésében a ceremóniális rend mellett kiemelt hangsúlyt kapott a

⁴² *Stollberg-Rilinger, B.*: Rituale i. m. 10–11., 196–200.

⁴³ Uo. 196–200., 218–222.

⁴⁴ Magyar néprajzi lexikon I. A–E. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 2006. 143.; *Stollberg-Rilinger, B.*: Maria Theresia i. m. 9.

fényűző berendezés is. A templom szakrális terében a tárgyi pompa többlettartalommal ruházta fel a rituális aktust: a fényűzés teremtette meg az uralkodói reprezentáció keretét, kiemelte a liturgikus „megtisztulási” rítus állami-dinasztikus jellegét. Mária Terézia 1741. évi avatását például Bécsben a Habsburg- és a Lotaringiai-ház egyesítéseként ünnepelték.⁴⁵

A templomba lépve a királynő egy hatalmas török szőnyegre fektetett, ezüstözött párnára térdelt. A Loretokapelle oltárát és Szűz Mária képét gazdagon felékesítették, a királynő, Mária Anna (1718–1744) és Mária Magdolna (1689–1743) főhercegnő, illetve Lotaringiai Ferenc székét aranyszállal átszőtt bársonnyal vonták be, eléjük pedig egy aranyozott vörös bársony terítővel fedett asztal került, amelyre az arannyal szegélyezett párnát tették. A ceremóniát végző Paolucci pápai nuncius ezen fektette az oltárra az újszülött József főherceget. Mária Terézia ekkor a Loretokapelle közepére tett, török és perzsa szőnyegre terített, arannyal gazdagon díszített párnára térdelt.⁴⁶ 1716-ban Erzsébet Krisztinának a trónörökös születését követő asszonyavatásakor is aranyozott vörös bársonnyal kárpitozták a széket, amelyen a csecsemő Lipót Jánost vitték. Ekkor a császár imazsámolya aranyozott volt, a császárné pedig mind a templomba, mind a Loretokapellébe lépve aranyozott vörös bársony párnára térdelt.⁴⁷ Láthatóan mindkét szertartás során nagy hangsúlyt kapott a keresztény hagyományban a fenség színéként értelmezett vörös bársony és posztó, valamint az arany, amely nemcsak a gazdagság és a bőség, hanem a hatalom és az uralkodás szimbólumának is számított.⁴⁸

A pompa itt sem tekinthető pusztán a szertartás díszletének, ezen tárgyak ugyanis a szimbolikus kommunikáció eszközeivé válva tágították az egyházi rítus jelentéstartalmát, a hatalom szimbólumainak megjelenítésével erősen kötötték azt a dinasztikus és állami reprezentációhoz. Ezek a szimbólumok Mária Terézia édesanyja, Erzsébet Krisztina 1717-es avatási szertartásával összevetve még hangsúlyosabbnak tűnnek. Az újszülött főhercegnőre ezüst csipkével szegélyezett, ékkövekkel kirakott, kék taft főkötőt adtak, és fehér atlasz párnára fektették.⁴⁹ A hozzá kapcsolódó tárgyak jelképisége egyáltalán nem kötődött a személyes uralomhoz.

⁴⁵ Uo. 9., 304–312.

⁴⁶ ÖStA HHStA Obersthofmeisteramt (a továbbiakban: OMeA) Ältere Zeremonialakten (a továbbiakban: ÄZA) Kt. 39. Konv. 16. Nr. 5. Schema des Hervorgangs Maria Theresias, fol. 18–22.

⁴⁷ Beschreibung Des Prächtigen Fürgangs Welchen Ihre Majestät Die Römische Kaiserin Zu Germanien, Hispanien, Ungarn und Böheim Königin, Erz-Herzogin zu Oesterreich etc. samt Dero jüngstgebohrnen Durchleuchtigsten Erz-Herzogen zu Oesterreich und Prinzen von Asturien in der Kayserlichen Hof-Kirchen deren WW.EE.PP. Augustiner-Barfüßern/den 21. May 1716. gehalten. Bécs 1716. 1–3.

⁴⁸ *Pál J. – Újvári E.*: Szimbólumtár i. m. Arany, vörös szócikk.

⁴⁹ Beschreibung Des Prächtigen Fürgangs Welchen Ihre Majestät Die Römische Kayserin Auch Zu Germanien, Hispanien, Ungarn und Böheim Königin, Erz-Herzogin zu Oesterreich Elisabetha Christina samt Dero jüngstgebohrnen Durchleuchtigsten Erz-Herzogin zu Oesterreich und Infantin

A keresztény szimbolikában a fehér a fény, a tisztaság jelképe, a szentséghez, Istenhez tartozó szín, amely az örömet, a boldogságot jelenti. A kék ebben a kontextusban szintén a transzcendencia, a mennyei hatalom kifejezője: Szűz Mária színe.⁵⁰ A Habsburg főhercegnők keresztelésekor visszatérő motívumnak számított a kék szín: VI. Károly és Erzsébet Krisztina második leányának, Mária Annának (1718–1744) az 1718. évi keresztelésekor fehér atlasz párnára fektették és aranyozott, kék ezüstrojtos kelmével takarták az újszülöttet; míg később I. József (ur. 1705–1711) és Vilma Amália első gyermekének, Mária Jozefának (1699–1757) az 1699. évi keresztelődjén kék selyemmel fedett vörös bársony párnára fektették a csecsemőt.⁵¹

A rítus pompájával azonban nemcsak a trónörökös és a főhercegnő születésének eltérő jelentőségét, hanem a császárné és a királynő közti rangkülönbséget is megjelenítették. Míg 1741-ben Mária Terézia „csupán” királynőként reprezentált és (a királynők fémeként értelmezett) ezüst párnára térdelt, addig édesanyja számára 1717-ben egy perzsa szőnyegre terített aranyozott párnát készítettek elő.⁵² Hasonló differencia figyelhető meg Lotaringiai Ferenc aranyszövéses bársony térdeplője, illetve VI. Károly császár tiszta arany imazsámolya között is.⁵³ Az aranyozás effajta alkalmazása a rítusok visszatérő motívumának számított. Az aranydíszítés, illetve annak hiánya érzékeltette a rangbéli különbségeket Mária Jozefa 1699. évi keresztelésekor is, amikor I. Lipót császár (ur. 1657/1658–1705) és Eleonóra császárné (1655–1720), illetve római királyként József is aranyozott széken foglalt helyet, az utóbbi széke azonban a császári párénál szerényebben volt díszítve, Károly főherceg és a főhercegnők székét pedig csupán aranyozás nélküli vörös bársonnyal fedték.⁵⁴

Fényűző házasságkötések

A keresztelőkhoz hasonlóan az uralkodóház tagjainak az esküvője is kiemelt reprezentációs eseménynek számított. Különösen a trónörökös házasságkötése és az azt kísérő ünnepségek kaptak nagy hangsúlyt. Az esküvőkről ugyancsak elmondható, hogy a vallásos és a világi szertartások elválaszthatatlan egysége éppúgy a

von Spanien [et]c in der Kayserlichen Hof- Kirchen deren WW.EE.PP. Augustiner-Barfüßern den 19. Junii 1717 gehalten. Regensburg 1717. 83.

⁵⁰ A kék szín eltérő kontextusban jelent meg a Habsburg főhercegnők, illetve a Bourbon hercegek keresztelésén: míg az előbbi esetben Szűz Máriához kötődő szimbólum, az utóbbiban viszont éppen ellenkezőleg, a kék a világi hatalom szimbólumaként értelmezhető. *Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Kék és fehér szócikk.*

⁵¹ *Lünig, J. C.: Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum i. m. 521., 534.*

⁵² Beschreibung Des Prächtigen Fürgangs... 1717. 83–84.; ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 39. Konv. 16. Nr. 5. Schema des Hervorgangs Maria Theresias, fol. 18.

⁵³ Beschreibung Des Prächtigen Fürgangs... 1716. 2–3.; ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 39. Konv. 16. Nr. 5. Schema des Hervorgangs Maria Theresias, fol. 18.

⁵⁴ *Lünig, J. C.: Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum i. m. 520.*

hatalom legitimitását jelképezte, mint a keresztelők esetében, politikai jelentőségük azonban nagyobb volt. A dinasztikus esküvők azon túl, hogy az uralkodóház ünnepeinek számítottak és fontos állami események voltak, nemzetközi vonatkozással is bírtak, hiszen államok közti eseményről volt szó.⁵⁵ A Habsburgok házasságkötései számot tarthattak az európai nyilvánosság érdeklődésére, s alkalmat adtak a dinasztia hatalmának és presztízsének demonstrálására.

A luxusnak a szertartásban, illetve az azt kísérő ünnepek során betöltött szerepét és jelentőségét Károly főherceg és Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő, lányuk, Mária Terézia, illetve az ő fia, József főherceg esküvőjének az elemzésével mutatom be. Mindhárom a leendő trónörökös esküvője volt, azonban ennek kifejezésére a reprezentáció szintjén egyedül az utolsó esetben kerülhetett sor: az első esküvőt a császár öccsének, a spanyol örökösödési háború idején Spanyolországban trónkövetelőként fellépő Károly főhercegnek a *per procurationem* kötött házasságkötéseként ünnepelték, a másik két ceremóniát viszont – annak ellenére, hogy a trónöröklés ténye meglehetősen valószínű volt – eltérő hangsúllyal kezelték. Míg József és Pármai Izabella (1741–1763) egybekelését a trónörökös rangjához méltó reprezentáció jellemezte, addig Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házasságkötését tudatosan „csupán” a császár elsőszülött lányának az esküvőjeként kommunikálták. 1736-ban ennél fogva nemcsak az ünnepség volt kisebb, hanem a ceremónia során is nagy hangsúlyt fektettek a törvényesség, a legitimitás hangsúlyozására: a várható nőági örökösödés miatt az eseményről szóló leírásokban szintén kitértek a *Pragmatica Sanctio* ünnepélyes megerősítésére.⁵⁶

A lánykérésre 1736. január 31-én a Hofburg tükörtermében (Spiegelzimmer) került sor. A főnemesek a jeles alkalmakhoz előírt udvari díszruhában (Campagne-Gala) jelentek meg, Lotaringiai Ferenc pedig „egy értékes és gazdagon díszített ruhában, amelyik a legszebb és legválogatottabb gyémánt garnitúrával volt díszítve”.⁵⁷ A császár ugyancsak gyémántokkal gazdagon díszített ruhát viselt, amelyet mintegy 300 000 guldenre becsültek. A ceremónia kizárólag az udvari nyilvánosság előtt zajlott. Lotaringiai Ferenc jegyajándékként egy 250 000 birodalmi tallér értékű, briliánsokkal kirakott portrét nyújtott át a főhercegnőnek. Rögtön másnap, február 1-jén a császári tanácssteremben (Rathstube) VI. Károly baldachin alatt állva beszédet intézett a titkos tanácsosokhoz. Az uralkodó jobbán egy oltár állt, amelyre egy keresztet, két égő gyertyát és egy Bibliát helyeztek, illetve egy vörös

⁵⁵ Kökényesi Zs.: A magyar arisztokraták integrációja i. m. 100., 166–167.

⁵⁶ Vom Kayserlichen Hof. In: Die neue europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt 2. (1736) 14. sz. 160–161.

⁵⁷ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 37. Konv. 21. Zeremoniell der Brautwerbung von Franz Stefan von Lothringen um Maria Theresia, fol. 2.

bársonnyal leterített asztal, amelynél a házasulandó felek felesküdték a *Pragmatica Sancti*óra és aláírták a *Renuntiations-Instrumentum*ot. Fontos azonban megjegyezni, hogy mindezzel nem Mária Terézia örökösödési jogait erősítették meg, éppen ellenkezőleg: a lemondás aktusát emelték ki. Hangsúlyozták, hogy ha VI. Károlynak fia születne, akkor Mária Terézia csak utána következne az örökösödési rendben. Megerősítették a férfi utódok mindenkori elsőbbségét, illetve ismét kimondták, hogy Lotaringiai Ferencnek nincs joga a Habsburg örökségre. A ceremónia során tehát egyértelművé tették, hogy Mária Terézia – bár a trón legesélyesebb várományosa volt – (egyelőre) kizárólag a császár legidősebb leányának, nem pedig trónörökösnek tekintendő.⁵⁸ Mária Terézia státusát azonban nemcsak a február 1-ei ceremónián, illetve a házasságkötésről szóló tudósításokban, hanem a szimbólumok szintjén az esküvői szertartás külsőségeiben is megjelenítették.

A „császár lányának” az esküvője

Az esküvőt 1736. február 12-én tartották a bécsi Ágoston-rendi templomban, ahol a pápai nuncius eskette össze a párt. A templom kórusát, vagyis a szentély és a főhajó között elhelyezkedő részét művészi kidolgozású németalföldi faliszőnyegekkel (Niederländisch Spallier) díszítették, az oltár közelében lévő falikárpitokat pedig gazdag arany- és ezüstszővással. A templom falait és oszlopait fáklyákkal világították meg, az oltár fölött pedig baldachin magasodott, amelyen két ezüst sas szimbolizálta a dinasztiát. A császári pár, VI. Károly és Erzsébet Krisztina császárné aranyozott, az özvegy Vilma Amália császárné pedig egy fekete bársony párnával díszített karosszékben foglalt helyet, amelyek felett arany baldachin magasodott. Mária Anna és Mária Magdolna főhercegnő székét és térdeplőjét vörös bársonnyal vonták be, illetve az oltár előtt helyezték el Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc ugyancsak vörös selyemmel befedett térdeplőjét.⁵⁹ A szertartáson a császár spanyol díszruhát viselt, az „udvari gavallérok és kamarások”, valamint a miniszterek fényűző gálaruhában, az aranygyapjas lovagok pedig rendláncukkal jelentek meg. Mária Terézia egy fényűző, gyémántokkal gazdagon díszített ezüstözött ruhában volt, míg Lotaringiai Ferenc egészen fehérbe öltözött. Fehér ezüstözött spanyol felöltőt (Mantelkleid), fehér tollal díszített, ugyancsak fehér kalapot, harisnyát és cipőt viselt, valamint az Aranygyapjas Rend láncát is a nyakába tette.⁶⁰ Bár a fehér

⁵⁸ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 37. Konv. 10. Verlobung und Vermählung Maria Theresias mit Franz Stefan von Lothringen, fol. 7., 58–59.; Vom Kayserlichen Hof i. m. 155., 158., 160–162.

⁵⁹ Vom Kayserlichen Hof i. m. 155., 158., 166–169., 177–182.

⁶⁰ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 37. Konv. 10. Verlobung und Vermählung Maria Theresias mit Franz Stefan von Lothringen, fol. 1., 3., 7–9.; ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 37. Konv. 3. Protokoll über die Vermählung Maria Theresias mit Franz Stefan von Lothringen, fol. 63., 65.

(különösen az esküvők vonatkozásában) manapság elsősorban a női princípium szüzi aspektusát jelzi, a tisztaság, az ártatlanság színe, az antik hagyományban erősen kötődött a férfiassághoz is: a férfiak tógájának színeként a felelősségtudat és a hatalom színeként értelmezték. Keresztény szimbólumként pedig a szentséghez, Istenhez tartozó szín volt, az isteni bölcsesség, valamint a dicsfény, a glória jelképe. Költséges előállítás és fenntartása miatt emellett a fehér ruhát már az antikvitás óta a vagyonnal és a magas státusszal azonosították.⁶¹

A főhercegnő ezüst menyasszonyi ruhája közelebb áll ahhoz a jelentéskörhöz, amelyet ma a fehér ruhának tulajdonítunk: egyszerre tekinthető a lelki tisztaság, az őszinteség és a hűség kifejezőjének, valamint a nőiséghez kötődő szimbólumnak.⁶² A vőlegény jegyajándékán és a menyasszony esküvői ruháján egyaránt megjelenő gyémánt a keresztény szimbolikában az állhatatosságot és a hűséget, valamint (különösen női viselő esetén) a tisztaságot szimbolizálta. Az ékkő az örökkévalóság motívumához kapcsolódott, azt mutatta, hogy viselője tartós értékeket képvisel.⁶³ A *Der aufrichtige Jubelirer...* szerzője szintén hasonló jelentést és hatóerőt társított ehhez az ékkőhöz, amelyet annak természetes tulajdonságaiból vezetett le: a gyémántot törhetetlensége és tisztasága miatt a hűség és a szüzieség szimbólumának tartotta. (Még egy olyan hajdani hiedelemről is beszámol, amely szerint a gyémánt a házastársi hűség próbájaként is szolgálhat: a drágakő befolyása alatt álló feleség hűséges marad a férjéhez, ha azonban „tévútra tért” és elfordult férjétől, akkor minden vonzalma elapad a férfi iránt, ezzel bizonyítva, hogy az asszony nem bírja a gyémánt tulajdonságait, a szemérmességet és a tisztaságot.)⁶⁴ Mindemellert természetesen a gyémánt pusztán értékénél fogva is a gazdagság, az exkluzivitás kifejezője volt.⁶⁵

A keresztelésekhez hasonlóan az esküvők is megjelenítették a vallásos és a világi szertartás kettősségét: míg a nászpár öltözéke alapvetően az egyházi rítushoz kapcsolódó jelentést hordozott, addig egyértelműen uralmi jelképként volt jelen a baldachin, illetve az arannyal ékesített vörös bársony. Az arany baldachin kétségkívül az uralkodói hatalmat jelképezte, a szimbólumok szintjén a világ középpontját jelenítette meg. Erre az értelmezési síkra az aranyozás is ráerősített: a centrumból kisugárzó (dics)fényt szimbolizálta.⁶⁶ A személyes uralom jelkép-rendszere egyfelől az arany motívumán, másfelől pedig a baldachin emelésén keresztül jutott kifejezésre. Az uralkodói hatalom legfőbb szimbóluma, az arany

⁶¹ Metzler Lexikon i. m. 482.; Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Fehér szócikk.

⁶² Metzler Lexikon i. m. 401.; Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Ezüst szócikk.

⁶³ Metzler Lexikon i. m. 73.; Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Gyémánt szócikk.

⁶⁴ Der aufrichtige Jubelirer i. m. 25–27.

⁶⁵ Metzler Lexikon i. m. 73.

⁶⁶ Pál J. – Újvári E.: Szimbólumtár i. m. Arany, baldachin szócikk.

baldachin természetesen minden esetben kizárólag a császári párhoz, esetleg az özvegy császárnéhoz kötődött, Mária Terézia esküvőjén ezért VI. Károly császár és Erzsébet Krisztina császárné mellett kizárólag Vilma Amália foglalhatott helyet a baldachin alatt. Az özvegy császárné pozícióját fekete bársony párnával jelezték.⁶⁷

Az arany a királyok fémeként az uralkodói hatalomra utalt, amit az is jelzett, hogy egyedül a császár és a császárné székén és imázsamolyán jelent meg. A rítus során ennek alapján elvált az aranyozás nélküli vörös bársonyszövet használata: önmagában a vörös bársony főhercegekhez és főhercegnőkhöz, vagyis (megkülönböztetés nélkül) az uralkodócsalád tagjaihoz kötődő tárgyakon visszatérő elem volt a szertartás során. A Mária Teréziához és Lotaringiai Ferenchez kapcsolódó tárgyakon viszont sohasem jelent meg az arany díszítés, ami a szimbolikus szférában is elhatárolta a nászpárt a személyes uralom jelképrendszerétől. Ez a gesztus a küszöbönálló nőági örökösödés kontextusában a törvényesség látszatát volt hivatott erősíteni: a Habsburg Birodalomban a fiági örökösödés elsőbbsége változatlanul érvényben volt, Mária Terézia ennél fogva trónörökössé kizárólag a császár fiú utód nélküli halála esetén léphetett elő.

A szimbólumhasználat jelentőségének megvilágítására érdemes összevetni Mária Terézia esküvőjét szüleinek, a spanyol örökösödési háború idején Spanyolországban trónkövetelőként fellépő Károlynak és Erzsébet Krisztina braunschweig–wolfenbütteli hercegnőnek a *per procuracionem* kötött házasságkötésével. A szertartásra, amelyen Károlyt bátyja, I. József német–római császár képviselte, a schönbrunni kastély közelében fekvő Szűz Mária Születése templomban (Pfarrkirche Maria Hietzing) került sor 1708. április 23-án. A menyasszony a császári pár kíséretében az ünnepi menet élén aranyozott fonállal átszőtt vörös bársonnyal díszített hintóval érkezett a templomhoz. I. József és felesége, Vilma Amália császárné arany-ezüst öltözéket, a menyasszony, Erzsébet Krisztina pedig „felbecsülhetetlen értékű ékkövekkel” kirakott színezüst ruhát viselt. Nyilvánvaló, hogy az esküvő kontextusában a színezüst ruha a nőiség szimbólumaként jelent meg. 1708-ban fel sem merült a nászpár elhatárolása a személyes uralom jelképeitől, hiszen a spanyol királynak tekintett Károlyt maga a német–római császár képviselte, Erzsébet Krisztina pedig spanyol királynévá lépett elő a házasságkötéssel. Feltűnő különbséget jelent tehát Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc esküvőjéhez képest, hogy ez alkalommal a nászpárhoz kapcsolódó tárgyakon is megjelent az aranydíszítés, a császár és a menyasszony a szertartás alatt ugyanis arany-ezüst párnán térdelt.⁶⁸

⁶⁷ Uo. Arany, baldachin, fekete szócikk.

⁶⁸ Beschreibung der den 23. April 1708. beschehenen Vermählung zwischen Ihrer Röm.kayserl. Majestät Josepho I. als mandatario Ihrer Cathol. Majestät Carl des Dritten Königs in Spanien etc. und der Durchleuchtigsten Prinzessin Elisabetha Christina Herzogin von Braunschweig und Lüneburg

Mindez még hangsúlyosabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a rítus során ez alkalommal is jellemző volt az aranyszövéses és az aranyozás nélküli vörös bársonyszövet tudatosan differenciált használata: a templomban I. Lipót özvegye, Eleonóra császárné aranydíszítéses selyem párnán foglalt helyet, míg leányai, Mária Erzsébet (1680–1741), Mária Anna (1683–1754) és Mária Magdolna főhercegnő (1689–1743) párnáját csupán aranyozás nélküli vörös bársonyszövet ékesítette. Éppen úgy, ahogyan 1736-ban Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc párnája is aranydíszítés nélküli bársonnyal volt bevonva. A két esküvői szertartás összevetése tehát jól mutatja, hogy az 1736. évi esküvő rítusához kötődő nemesfémek és fényűző textíliák milyen fontos jelentéstartalmat hordoztak.⁶⁹

A trónörökös menyegzője

A trónöröklés problematikája nem merült fel a harmadik általam vizsgált, 1760-ban történt házasságkötés alkalmával. Ennélfogva József főherceg esküvőjét XV. Lajos unokájával, Bourbon Izabella parmai hercegnővel már a trónörökös rangjához méltó pompával ünnepelték: „tollal nem írható le, hogy micsoda pompa és gyönyörűség hatotta át ezt az ünnepélyes és roppantul élvezetes napot”⁷⁰ – írta az eseményről a *Wienerisches Diarium*. A ceremónia igen magas, 3 millió guldenre rúgó költségei a hétéves háború idején a Habsburgok kimeríthetetlen anyagi erőforrásait demonstrálták az európai nyilvánosság előtt.⁷¹ Az ünnepség legfontosabb mozzanatait Martin van Meytens (1695–1770) udvari festő öt hatalmas méretű festménye is megörökítette. A József főherceg és Bourbon-parmai Izabella 1760. évi esküvője alkalmából készített képsorozat első képe Izabella hercegnő ünnepi bevonulását ábrázolta. A természetellenesen merev kompozíció alapvetően az esemény pompájának, a rangsorrendnek, illetve a kíséreték méretének a megjelenítését szolgálta.⁷²

A *Wienerisches Diarium* szintén részletesen tudósított a hercegnő bevonulásáról. Pármai Izabella 94 hintó kíséretében 3 óra alatt jutott el a Belvedere kastélyából a Kärntner Straßén és a Michaelerplatzon felállított diadalíveken át az Ágoston-rendi templom bejáratához. A sort a legfőbb méltóságok és a menyasszony hintója zárta: hatlovas udvari hintóval vonult Heinrich Josef von Auersperg

Wolfenbüttlicher Linie etc. Sodann darauff erfolgter Abreyß nach Spannen. Wien 1708. 1–3.; Vom Kayserlichen Hof i. m. 169., 177–182.

⁶⁹ Beschreibung der den 23. April 1708. beschehenen Vermählung... 1708. 2–3.; Vom Kayserlichen Hof i. m. 177–182.

⁷⁰ Wienerisches Diarium (a továbbiakban: WD) 1760. nov. 10. (Nr. 82.), Anhang 13.

⁷¹ *Stollberg-Rilinger, B.*: Maria Theresia i. m. 489–490.

⁷² *Martin Eybl*: Zwei Hochzeiten am Wiener Hof 1744 und 1760. Höfisches Selbstverständnis, Repräsentation und Publikum im Prozess der Aufklärung. Studien zur Musikwissenschaft 56. (2010) 1. sz. 153–154., 157–158.

(1697–1783) főlovászmester (*Oberst-Stallmeister*) és a hercegnő főudvarmestere (*Obersthofmeister*), Anton von Salm gróf (1720–1769), őket követte Josef Wenzel von Liechtenstein herceg (1696–1772) fényűző „aranyhintója”, aki a főherceget képviselte a Parmában *per procurationem* kötött házasságnál,⁷³ végül pedig Izabella hercegnő ezüstözött, kék bársony díszhintóval (*Prachtwagen*) érkezett.⁷⁴

A hivatalos esküvőt 1760. október 6-án tartották. Az Ágoston-rendi templomot értékes németalföldi faliszőnyegekkel (*Niederländische Tapette*) díszítették, kapujába pedig két karmazsinvörös, aranszegéllyel ékesített párnát fektettek egy szőnyegre, amelyre a házasulandó pár térdelt.⁷⁵ Bár József esküvőjét alapvetően fényesebb külsőségek jellemezték, a nászpár öltözéke, illetve a templom díszítése szinte megegyezett a Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc 1736-os menyegzőjén látottakkal: az oltártól jobbra helyezték el a császár és a császárné aranyozott székét és térdeplőjét egy szőnyeggel fedett pódiumon, arany baldachin alatt, az oltárral szemben, míg egy karmazsinvörös, aranszegélyes szőnyegen József főherceg és Izabella hercegnő imaszámolya és széke állt, amelyek vörös bársonnyal voltak befedve.⁷⁶ A szertartás öltözködési rendje nem változott az általam vizsgált három esküvő során, a kamarások és a titkos tanácsosok gálaruhában (*grosse Campagne haubt Gala*) jelentek meg, az udvari főtisztviselők, a hercegek és a főhercegek pedig fényűző spanyol díszruhában.⁷⁷

A szertartás kiemelt reprezentációs jelentősége ellenére a nászpár öltözéke is változatlan maradt, Bourbon–parmai Izabella ezüstözött ruhát (*Drap d'Argent*) és drága ékszereket (feltehetően gyémántot) viselt, a vőlegény pedig fehér ezüstözött spanyol díszruhát (*Mantelkleid*), fehér, tollal díszített kalapot, harisnyát és cipőt.⁷⁸ A menyasszony és a vőlegény öltözködésének az állandósága minden bizonnyal annak tudható be, hogy ezeknek a jelképisége a vallásos rítushoz kapcsolódó jelentéstartalmat hordozott. Már I. Lipót Margit Terézia spanyol infánsnővel (1651–1673) 1666-ban, illetve a Habsburg-ház tiroli ágából származó Klaudia Felicitász főhercegnővel (1653–1676) 1673-ban történt házasságkötésekor, valamint I. József és Vilma Amália 1699. évi esküvőjén egyaránt gyémántokkal díszített ezüstruhát viselt a menyasszony, a vőlegény ezüstözött fehér ruházatát pedig kizárólag I. Lipót esetében, a császári titulushoz alkalmazkodva váltotta fel az aranyozott öltözék.⁷⁹

A menyasszony és a vőlegény öltözéke és a vallásos rítus szimbólumrendszere közötti szoros kapcsolatot támasztja alá az is, hogy a vőlegény öltözködésének fehér,

⁷³ A házasságot először 1760. szeptember 7-én kötötték meg, a padovai székesegyházban. (Uo. 157–158.)

⁷⁴ Uo. 156–158.

⁷⁵ WD 1760. i. m. 11–12.

⁷⁶ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 55. Konv. 3. Vermählungsakten Erzherzog Josef und Isabella von Parma Teil II. fol. 19–20., 330–332.

⁷⁷ Uo. fol. 220.

⁷⁸ Uo. fol. 220–221.

⁷⁹ *Lünig, J. C.*: *Theatrum Ceremoniale Historico-Policum* i. m. 375., 377., 407., 425–426.

illetve ezüst színe, valamint a menyasszony ruhájának gyémánttal való díszítése számos európai udvarban jellemző volt. XIII. Lajos francia király (ur. 1610–1643) és Ausztriai Anna spanyol infánsnő (1601–1666) 1615. évi esküvőjekor például a vőlegény fehér, ezüstözött ruhát viselt, a menyasszony ruházatát illetően viszont csak a hosszú, kék, liliomos hímzéssel díszített cobolyprém kabátot és koronát jegyezte fel a forrás. Keresztély Ernő brandenburg–bayreuthi őrgróf (ur. 1655–1712) és Erdmuthé Zsófia szász hercegnő (1644–1670) 1662. évi esküvőjén mind a vőlegény, mind a menyasszony gyémántokkal ékesített ezüstözött ruhát viselt. Az apjához, IV. Keresztély dán királyhoz (ur. 1588–1648) hasonlóan szintén Keresztélynek (1603–1647) keresztelt dán trónörökösnek és Magdaléna Szibilla szász hercegnőnek (1617–1668) az 1634. évi egybekelésekor ugyancsak gyémántdíszítéssel ékesítették a menyasszony ruháját. II. János György anhalt–dessauai herceg (ur. 1660–1693) és Henrietta Katalin orániai hercegnő (1637–1708) 1659. évi házasságkötésekor a nászpár aranyozott vörös bársonnyal fedett párnán térdelt az oltár előtt, a menyasszony pedig gyémánttal díszített ezüstruhát, valamint gyémántokkal és igazgyöngyökkel ékesített koronát viselt. További példaként említhető még, hogy Wiśniowiecki Mihály lengyel király (ur. 1669–1673) és Ausztriai Eleonóra főhercegnő 1670. évi esküvőjén a menyasszony fehér ruháját nagy aranyvirágokkal és gyémántokkal ékesítették, illetve II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem (ur. 1679–1706, 1714–1726) és Terézia Kinga lengyel királyi hercegnő (1676–1730) 1694. évi házasságkötésekor a menyasszony fehér ezüstruháját gyémántokkal gazdagon díszítették.⁸⁰

Az esküvői szertartás külsőségeinek azonossága alapvető fontosságú volt, hiszen a rítus lényege éppen magában a cselekvésben, annak (pontos) végrehajtásában állt. Egy formalizált, szimbolikus cselekvéssorról, nem pedig egy bizonyos cél elérésére irányuló, racionális, érdekmotivált tevékenységről volt szó: az adott tevékenység szimbolikus-kifejező aspektusa, vagyis a cselekvés értelem- és jelentésteremtő ereje került előtérbe. A rítusok szimbolikusan egy norma- és értékrendet reprezentáltak, ennél fogva azokat minden egyes alkalommal azonos módon, változtatás nélkül hajtották végre, hiszen nemcsak az aktuális társadalmi elrendeződést mutatták, hanem meg is alkották azt. A kivitelezés eltérései tehát a valós társadalmi vagy politikai szféra változásaira utalhattak, így különösen hangsúlyosnak tűnnek a szertartás kellékeiben eszközölt kisebb módosítások.⁸¹

Az 1760. évi esküvő például Károly és Erzsébet Krisztina *per procurationem* kötött házasságkötésével mutatott nagyobb hasonlóságot, a két szertartás külsőségeit összevetve azonban megfigyelhető egy kisebb eltérés az aranydíszítés alkalmazását

⁸⁰ Uo. 385., 392., 394., 397., 410., 446.

⁸¹ *Sollberg-Röling, B.*: Symbolische Kommunikation i. m. 490–491., 496–504.

illetően: míg az 1708. évi házasságkötés alkalmával az oltár elé helyezett párnákon – amelyekre a menyasszony és a vőlegényt képviselő I. József császár térdelt – megjelent az aranydíszítés, addig 1760-ban a főherceg és Izabella hercegnő imazsámolyát és székét aranydíszítés nélküli vörös bársonnyal fedték be, csupán az alattuk elterülő szőnyeg volt aranyszegélyes. Nem zárható ki, hogy hogy ez az eltérés a források pontatlanságát jelzi, ám ha valóban különböző volt az oltár előtt elhelyezett párnák díszítése, az feltehetően a státuskülönbségeknek tudható be. Az 1708. évi esküvő alkalmával a nászpár előkelőbb reprezentációja a házasuló felek már említett magasabb rangjával, illetve rangemelkedésével magyarázható.⁸²

A vizsgált házasságkötések között a legszembetűnőbb különbséget az jelentette, hogy Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc 1736. évi esküvőjén a szertartás során megfigyelhető az aranyozás olyan következetesen differenciált alkalmazása, amely sem később VI. Károly 1708. évi, sem pedig József főherceg 1760. évi házasságkötését nem jellemezte. Mindez azzal magyarázható, hogy ekkor már nem merült fel a trónöröklés problémája, ennél fogva szükségtelenné vált a nászpár szimbolikus elhatárolása a személyes uralom jelképeitől. A rítus során az arany motívuma a személyes uralom jelképiségéhez kötötte a trónörököszt, József főherceget.

THE MEANING AND IMPORTANCE OF LUXURY

The Symbolic-Ritual Role of Luxury in the Baptismal and Matrimonial Rites of the Habsburgs in the Eighteenth Century

By Dóra Kalocsai

SUMMARY

In the matrimonial and baptismal rites of the Habsburg archdukes and archduchesses in the eighteenth century the objects of luxury were not merely decorations, and precious metals and gems were not displayed ad hoc, but, depending on their connotations, they were an organic part of their symbolic communication. The paper starts from the premise that (in the framework of the ritual) the objects of luxury conveyed a complex message instead of simply being the indicators of power and wealth; the material splendour surrounding the rite had a meaning of its own, a consciously used element of symbolic communication. Consequently, the outward features of the ceremony should be regarded as an inherent part of the rite, carrying messages which can be deciphered by the interpretations of symbols and associations deeply embedded in European culture.

⁸² WD 1760. i. m. 11–12.; ÖStA HHSStA OMeA ÄZA Kt. 55. Konv. 3. Vermählungsakten Erzherzog Josef und Isabella von Parma Teil II. fol. 19–20., 330–332.; Beschreibung der den 23. April 1708. beschehenen Vermählung... 1708. 1–3.